

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПОГЛЯДІВ Д. НОРТА

Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», annapulyr@ukr.net, orcid.org/0000-0003-2091-4320

Методологія дослідження. В основу дослідження покладено системний аналіз, який в історико-економічних дослідженнях дозволяє реалізувати принцип розвитку і завдяки цьому прослідкувати зміни теоретичних уявлень Д. Норрта щодо інституціонального розвитку економіки. Поряд з цим у процесі дослідження застосовувалися такі методи, як: порівняння – при співставленні точок зору мислителя, які викладені в роботах різних періодів його творчості; типологізації – при виокремленні етапів розвитку уявлень Д. Норрта щодо джерел і факторів інституціональних змін.

Результати. У ході дослідження виявлено, що створення концепції інституціональних змін відбувалося довготривалий час і було пов'язано з поступовим усвідомленням Д. Норртом багатофакторності даного процесу. Показано, як еволюціонували погляди мислителя в даній предметній сфері наукових пошуків – від перших спроб застосування інституціонального аналізу до вирішення проблеми економічного зростання країн до дослідження впливу на соціально-економічний розвиток культури й когнітивних процесів. Проаналізовано генезис уявлень Д. Норрта щодо сутності інститутів, методологічні засади розмежування останніх з організаціями та формування уявлень про головну рушійну силу інституціональних змін.

Новизна. Виокремлено етапи становлення й розвитку уявлень Д. Норрта щодо джерел і факторів інституціональних змін суспільства. Продемонстровано потенціал міждисциплінарного аналізу в дослідженні джерел і факторів соціально-економічного розвитку суспільства.

Практична значущість. Розгляд наукової спадщини Д. Норрта з точки зору еволюції його поглядів на інституціональні зміни економіки і суспільства в цілому дозволяють більш ґрунтовно оцінити його внесок в економічну науку, а також розширити наші уявлення про детермінанти соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: неоінституціональна теорія, Д. Норт, інститути, організації, інституціональні зміни, соціально-економічний розвиток, зрушення відносних цін, ідеологія, смаки й уподобання, технологія, вплив культури на еволюцію інститутів.

Постановка проблеми. Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що будь-які зміни в економіці не можуть не залежати від інституціонального середовища. Останнє, будучи поєднанням норм і правил, що мають формальну й неформальну природу, впливає на економіку, змінюючи поведінку людей, а отже, впливає на їхню економічну діяльність та її результати. Однак інститути – це динамічне явище. З плином часу вони самі зазнають змін і у такий спосіб зумовлюють трансформацію економічних систем.

Розгадати загадку інституціональної зміни мислителі намагалися ще від часів зародження самої інституціональної теорії. Вперше на глибокому теоретичному рівні її описав фундатор традиційного інституціоналізму Т. Веблен, який виходив з того, що економічна діяльність людей відбувається в межах чинних інститутів, які виступають продуктом їхніх попередніх дій. Ці інститути сприяють існуванню повторюваних практик, і, водночас, функціонують як обмежувачі поведінки.

Згодом під тиском потреб змінюються економічні умови діяльності людей, між ними виникають нові форми соціально - економічних відносин, на яких базується нове інституціональне середовище. Іншими словами, мова йде про природний відбір найбільш пристосованого способу мислення і процесу вимушеної адаптації суб'єктів до нових умов. «Кожна людина, – пише Т. Веблен, – від якої вимагається змінити спосіб життя й звичні відносини з людьми, що її оточують, буде відчувати невідповідність між тим способом життєдіяльності, який диктується їй новими потребами, і традиційними, до яких вона звикла. Саме опинившись у такому становищі, люди отримують найбільш активний стимул до перебудови загальноприйнятого способу життя і з готовністю приймають нові життєві стандарти» [1, с.82].

В неоінституціональній теорії, як вказується переважною більшістю спеціалістів з історії економічних вчень, увага акцентується на свідомому виборі інститутів і провідній ролі правових та ідеологічних інновацій, прав власності, які змінюють трансакційні витрати і, тим самим, впливають на вибір траєкторій розвитку. Отже, маємо два підходи до пояснення інституціональних змін: в традиційному інституціоналізмі на передній план висувається інерційність, зумовлена повільною змінністю усталеного способу мислення людей, а в неоінституціоналізмі стверджується, що соціальні норми не задаються із зовні як правила поведінки, а виступають результатом свідомого вибору. Раціонально діючий суб'єкт обирає варіант слідування нормам і правилам в силу можливості за рахунок їх прийняття економити зусилля на здійсненні оптимізуючої поведінки. Прагнучи реалізувати власний економічний інтерес суб'єкти у ході своєї діяльності формують правила, що визначають доступ до обмежених ресурсів та механізм отримання доходів. В основі цих правил знаходиться інститут приватної власності, що створює чітко визначені стимули економічної діяльності і рамки, що її обмежують. Відтак, поведінка людей стає передбачуваною і визначеною, а це полегшує взаємодію і створює погоджені очікування при мінімальному обміні інформацією. Яка ж з точок зору є більш відповідною до реалій?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загально визнано, що механізм інституціональних змін у межах неоінституціональної теорії було створено Д. Норттом (D. North, 1981, 1990, 1991), який вважав їх джерелом зрушення в структурі відносних цін, що викликані новими знаннями, технологіями та ідеологією. До яких би досліджень творчості Д. Нортона ми не звернулися, ми прочитаємо, що ці зрушення, представлені як зміни в доходах власників факторів виробництва, викликають, з одного боку, необхідність спрямувати ресурси на реалізацію нових вигідних можливостей, а з іншого – здійснити спробу замінити правила розподілу. Кінцевий результат залежить від того, чи дозволяють існуючі правила максимізувати вигоду. Якщо наявні інституціональні умови (у першу чергу права власності й домінуючі ідеології) погіршують економічний стан суб'єктів, то вони будуть прагнути сформувати нові правила і, відповідно, нові умови розподілу багатства. Перегрупування прав власності і зміна напрямів ідеологічного впливу на свідомість людей з метою раціоналізації стандартів поведінки завжди відбувається за наявності трансакційних витрат. Тому в історичній перспективі виживають тільки ті інститути, які забезпечують оптимальне співвідношення між трансакційними витратами і вигодами поділу праці й обміну, а отже, формують найбільш сприятливі умови для економічного зростання.

Однак, такий загальний погляд на уявлення Д. Нортона про шлях інституціональної зміни вимагає конкретизації з огляду на необхідність виокремлення джерел і факторів останнього. Це є досить важливою складовою аналізу, оскільки визначає можливості використання свідомого фактора в забезпеченні пріоритетів соціально-економічного розвитку суспільства. Отже, ми маємо прослідкувати мислений шлях дослідника, щоб побачити, як ці важливі для теорії і практики складові втілювалися в ідею інституціональних змін. Оскільки це пов'язано з еволюцією методології, то слід звернути увагу, що ряд економістів-істориків приділяли увагу цьому питанню. Зокрема, О. Анан'їн, А. Олійник, Г. Литвинцева, М. Ратерфорд вбачали близькість теорії Д. Нортона з традиційним інституціоналізмом [2], А. Заострянцев досліджує

погляди мислителя на неокласичні підходи й уявлення про логіку механізму історико-економічних змін [3].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є розгляд ідей Д. Норта в історичній ретроспективі задля розуміння процесу поступового виокремлення дослідником ключових джерел і факторів інституціональних змін у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення Д. Норта до проблеми функціонування інститутів і тієї ролі, яку вони відіграють у соціально-економічному розвитку суспільства, було пов'язано з його дослідженнями економічної історії європейських країн. «Це сталося, – говорить вчений, – коли я переключився з Америки на Європу. Приступаючи до нової для мене тематики, а це було у 1966 році, я задався питанням: настільки той інструментарій, який використовується для інтерпретації економічної історії США, буде придатним для розуміння економічних змін в Європі? Американська історія пов'язана, в основному, з ринковою економікою, чого не можна сказати про більш тривалу й різноманітну європейську історію. Який сенс аналізувати ринки часів феодалізму або Римської імперії? Очевидно, що за такого підходу упускається найбільш суттєве. Я став запитувати себе – чого ж не вистачає? Шукаючи відповідь на це запитання я й прийшов до дослідження інститутів в економіці й економічній історії» [4, с.6].

Слід вказати, що шлях Д. Норта до створення наукової концепції інституціональних змін був довготривалим. Спочатку це були дослідження, здійснені у 60-х рр., в яких вчений тільки-но почав застосовуватися елементи інституціонального аналізу. Однією із найбільш значимих робіт цього періоду була стаття «Джерела зміни продуктивності в океанському судноплаванні, 1600–1850» (North D., 1968). В цій роботі Д. Норт вперше продемонстрував, що техніка й технологія, які вважалися головними факторами зростання продуктивності праці, далеко не завжди можуть забезпечити економічний ефект. У переважній більшості випадків вони є тільки необхідною, але недостатньою умовою для успіху. Те, що дійсно набуває особливого значення – це ефективні інститути.

Цю думку Д. Норт обстоює з огляду на той факт, що на довготривалому історичному проміжку часу власне конструкція океанських суден не зазнавала суттєвих технічних змін, чого не можна було сказати про організаційні зміни. Саме укріплення прав власності й постійна боротьба з піратством стали найбільш дієвими чинниками підвищення продуктивності судноплавства. Дійсно, разом із зниженням рівня небезпеки скорочувались витрати на озброєння кораблів артилерійськими гарматами і на залучення членів екіпажу, які пройшли спеціальну підготовку для надання відсічі грабіжникам. Кораблі все більш звільнялися від непродуктивного вантажу і могли перевозити значно більше товарів. Поряд з цим зменшилися витрати на страхування вантажів, скоротився час на перебування суден в портах. Як наслідок, продуктивність збільшувалася, що поглиблювало ринковий обмін та сприяло економічному зростанню. Стаття «Джерела зміни продуктивності в океанському судноплаванні, 1600–1850» стала піонерною роботою у тому сенсі, що в ній вперше було показано визначальну роль інститутів, які дозволяли скоротити транзакційні витрати і, тим самим, підвищити ефективність економіки.

Ця ідея набула подальшого розвитку в дослідженнях Д. Норта 70-х рр., де інституціональний аналіз застосовується вже до широкого поля фактів економічної історії. В роботі «Інституціональна зміна й американське економічне зростання», яка написана у співавторстві з Девісом (North D., Davis L., 1971), було показано, що становлення й розвиток нових інститутів пов'язано з можливістю за їхній рахунок мінімізувати транзакційні витрати й максимізувати прибутки. Продовжуючи працювати в даному напрямку наукових досліджень і крок за кроком розширюючи коло детермінантів інституціонального впливу на розвиток, Д. Норт разом з іншим співавтором Р. Томасом здійснює грандіозне дослідження економічної історії Західної Європи від середньовіччя до XIX ст. Їхня сумісна праця «Піднесення Західного світу: нова економічна історія», яка була опублікована у 1973 році, стала першою роботою фундаментального характеру, в якій було продемонстровано випереджальний вплив на розвиток інститутів і, в першу чергу, прав

власності (North D., Thomas R., 1973). Д. Норт та Р. Томас переконливо довели, що за-порукою зростання добробуту суспільства була й є ефективна економічна система. Ефективна в тому сенсі, що сукупність наявних в ній майнових прав стимулює людей до інновацій та виробництва, і, водночас, гальмує розвиток тих видів діяльності (пошук політичної ренти, крадіжки, довільна конфіскація та / або надмірне оподаткування), які зменшують індивідуальні стимули. Цю тезу дослідники підкріплюють прикладом двох економічних революцій – переломних моментів у розвитку людства, пов'язаних із зміною прав власності.

Як відомо, у первісному суспільстві домінувала загальна власність, яка передбачала вільний доступ людей до природних ресурсів – лісів, рік та озер, лук. Зайнятися полюванням, рибальством, збором плодів і рослин міг кожен бажаючий без виключення. Однак неолітична революція (8–10 тис. років тому) різко змінила ситуацію. Перехід від привласнюючого господарства (збиральництво й полювання) до виробничого господарства (регулярне землеробство й одомашнення тварин) привела до зростання чисельності населення, яке тепер мало значно кращі умови підтримання своєї життєдіяльності й відтворення. До тих пір, доки природні ресурси знаходились у надлишку порівняно із наявним населенням, первісне суспільство мало резерви для свого зростання. Та згодом необмежений доступ до ресурсної бази призвів до надмірної експлуатації природи та її все більшого виснаження. Проблема виживання, що виникла, вирішувалась еволюційним шляхом завдяки покращенню знарядь праці, запровадженню нових форм взаємовідносин між людьми. Нові технології обробки каміння та виробництва тканин, створення перших іригаційних систем та штучного відбору тварин сприяли зростанню продуктивності праці та виникненню надлишків продукту.

Це стало підґрунтям для першого суспільного поділу праці й утвердження регулярного обміну. Та всі ці інновації, як вважали Д. Норт і Р. Томас, не мали б такого впливу на економічне зростання, якби вони не супроводжувалися змінами у відносинах власності. Перехід до системи «виключної за-

гальної власності» на природні ресурси створив умови, за яких інші племена вже не допускалися до експлуатації тих природних ресурсів, які знаходились у розпорядженні певної спільноти. Поряд з цим всередині племені почали запроваджуватися обмежувальні заходи на кшталт різних заборон і табу. Нова форма власності, яка закріпила виключні права індивіда, сім'ї, племені на обмежені ресурси, створила стимули для оволодіння новими знаннями і продукування кращих технологій, що суттєво збільшувало кінцевий продукт.

Зі зміною прав власності Д. Норт та Р. Томас пов'язали й високі темпи економічного зростання в європейських країнах і США в середині XIX ст. Поштовхом до зростання продуктивності праці стало систематичне застосування теоретичних знань у виробництві, що, на думку авторів, склало зміст другої економічної революції. «Якщо перша економічна революція створила сільське господарство й цивілізацію, – писав Д. Норт, – то друга економічна революція забезпечила виробництво все зростаючими новими знаннями, увівши економічне зростання в систему за рахунок шлюбу науки й технологій» [5, с.490].

Саме в цей період в суспільстві почав зростати попит на наукові знання, які ставали основою для створення нових технологій, що сприяло швидкому розвитку наукових центрів, де відбувалась взаємодія дослідників і винахідників. Науково-технічні винаходи для широкого розповсюдження і застосування у виробництві вимагали інвестицій. Інвестори ж, орієнтуючись на їх очікувану прибутковість, ніколи б не довели винахід до практичного втілення, якби не мали впевненості в тому, що будуть отримувати надприбутки від застосування нових засобів виробництва і технологій. Тому, на думку Д. Норта й Р. Томаса, поява патентного права, прийняття законів про комерційну таємницю, про організацію акціонерного бізнесу, що знаменували собою оформлення прав на інтелектуальну власність, стали підґрунтям для швидкого запровадження результатів науки у виробництво. Д. Норт та Р. Томас стверджують, що саме неефективна система прав власності

перешкоджала економічному зростанню в Іспанії та Франції, тоді як більш ефективна – стала запорукою успіхів Англії та Голландії.

Пов'язавши економічне зростання із зміною інститутів, і, в першу чергу, системи прав власності, Д. Норт задається питанням, а що ж, власне, слугує поштовхом для самої інституціональної зміни? Чому час від часу формальні й неформальні інститути суспільства модифікуються, трансформуються й набувають нових форм?

У «Піднесенні Західного світу» джерелом еволюції інститутів було визнано зрушення в структурі відносних цін. Ці зрушення, представлені як зміни у співвідношенні цін факторів виробництва, модифікують умови отримання доходів власників землі, праці й капіталу а, отже, впливають на їхні індивідуальні стимули до економічної діяльності. За таких обставин у суб'єктів виникає дві альтернативи: або спрямувати ресурси на пошук нових, більш вигідних можливостей, а з іншого – здійснити спробу замінити правила розподілу доходів. Кінцевий результат залежить від того, чи дозволяють існуючі правила максимізувати вигоду. Якщо наявні права власності погіршують економічний стан суб'єктів, то вони будуть прагнути сформулювати нові правила і, відповідно, нові умови розподілу багатства. У такий спосіб, на думку Д. Нортона та Р. Томаса, й відбувається інституціональна зміна.

Дещо пізніше Д. Норт став замислюється над тим, чому інституціональна зміна не завжди є прогресивною. Практика показувала, що одні й ті ж самі інститути в різних країнах часто давали неоднаковий ефект: одні економічні системи процвітали, а інші приходили до занепаду. На цьому ґрунті виникла необхідність пояснення існуючої нерівності економічного розвитку країн світу, а також причин довготривалого існування неефективних інститутів. У черговому дослідженні «Структура та зміни в економічній історії» (North D., 1981) Д. Норт здійснює спробу розгадати ці загадки і намагається це здійснити через уведення в систему інституціональних факторів ідеологічного чинника. Вчений застосовує в дослідженні нове поняття «структура», розуміючи під цим терміном поєднання тих характеристик суспільства, які є базисними його детермінантами. Згідно уявлень Д. Нортона, структура складається з політичних й економічних інститутів,

технології, демографії та ідеології суспільства. «Постійні економічні зміни, – вказує дослідник, – відбувалися не лише з причини змін відносних цін, які підкреслюються в неокласичних моделях, але й завдяки ідеологічним поглядам, які постійно еволюціонували й приводили індивідів та їх групи до протилежних уявлень про справедливість свого положення і до дій, що слідували із них» [6, с.58]. Під ідеологією Д. Норт розуміє «сприйняття (моделі, теорії), за допомогою яких усі люди пояснюють навколишній світ. Як на мікрорівні індивідуальних стосунків, так і на макрорівні організаційних ідеологій, що дають інтегральне пояснення минулого й сучасного, як то комунізм або релігії, теорії індивідів забарвлені нормативним поглядом про те, як світ має бути організованим» [7, с.35]. Ідеологія формує суб'єктивні картини, які втілюються у неформальних правилах і можуть перешкоджати реалізації прибуткових можливостей окремих суб'єктів або їх груп.

Пояснивши у такий спосіб існування неефективних інститутів, Д. Норт вимушений був визнати, що «залишилось незрозумілим, чому конкурентні тиски не привели до їх знищення? Чому політичні керівники у застійних економіках швидко не наслідують політику своїх успішних колег? Як можна пояснити суттєво різне функціонування економік упродовж тривалого часу?» [7, с.16]. В книзі «Інститути, інституціональна зміна та функціонування економіки», на думку Д. Нортона, вдалося дати відповідь на ці запитання. Це стало можливим завдяки розмежуванню інститутів і організацій, а також дослідженню взаємодії між ними. Інститути, визначені як офіційні й неофіційні правила, а також механізм примусу до їх виконання, визначають можливості в суспільстві. Організації (самі гравці та їхні стратегії) створюються для того, щоб скористатися такими можливостями на шляху реалізації свого прагнення максимізувати багатство. Саме вони, вважає вчений, і є головними рушіями інституціональних змін. Однак, говорить вчений, такі організації не завжди є суспільно продуктивними, оскільки їх керівники накладають на інституціональну структуру своє бачення світу, сформоване власними уявленнями про нього. Більше того, організаційні помилки лідерів можуть бути систематичними з огляду на ідеології, що формують їх ставлення до вирішення проблем.

Якщо у роботах 1973 і 1981 рр. Д. Норт було розкрито роль, яку відіграють у розвитку суспільства зміни відносних цін,

то в «Інститутах, інституціональній зміні та функціонуванні економіки» він намагається дослідити проблему впливу останніх на зміну смаків та уподобань людей. Вчений доводить, що значні зрушення у структурі відносних цін упродовж часу змінюють і характер поведінки людей та їхнє обґрунтування того, що становить її норми. Як приклад, наводиться зміна уявлень про рабство у США. Дійсно, історичні факти дозволяють пересвідчитися, що коли цей тип залежності між людьми був головним фактором зростання прибутковості плантаторів Півдня, осуд поневолення однієї людини іншою був скоріше моральною нормою, ніж стимулом до зміни класової структури суспільства. Однак активне запровадження машин у текстильній промисловості та аграрній сфері північних штатів різко змінило ситуацію. Хронічний дефіцит робочих рук став фактором зростання ціни праці на півночі Америки. Тому підприємці намагалися замінити дорогу робочу силу машинами, зосередивши свої зусилля на технічному оснащенні виробництва. Промислове піднесення Півночі вимагало різкого розширення внутрішнього ринку – товарів, сировини та робочої сили. Однак рабовласницький сільськогосподарський сектор Півдня з домінуванням ручної праці й примітивної агрокультури не міг задовольнити потреби зростаючої промисловості північних штатів. За таких умов рабство ставало тормозом на шляху максимізації прибутків промисловців, а ідея морального осуду рабовласницьких відносин все більше набувала ознак спонукання до його викорінення. Отже, зміна співвідношення цін праці й капіталу через зміну смаків та уподобань людей послугувала джерелом інституціональної зміни.

Зміну смаків та уподобань як чинника інституціональної зміни Д. Норт також пов'язав із трансакційними витратами. Вчений показав, що відстоювання своїх поглядів завжди пов'язане з витратами. За інституціональної структури, яка робить такі витрати меншими, «ми платимо за свої переконання значно меншу ціну. І тоді ідеї, догми, примхи та ідеології перетворюються на важливі джерела інституціональної зміни» [7, с.110]. Цілком зрозуміло, що боротьба за відміну рабства у прикладі, наведеному Д. Нортом, супроводжувалася значно вищими витратами в історичні періоди, які передували становленню демократичних інститутів.

Внісши нові елементи у дослідження інституціональних змін (розмежування інститутів та організацій, представлення смаків та уподобань людей як окремого фактору розвитку), Д. Норт розкриває умови, за яких зміни відносних цін приводять до інституційної зміни, а за яких слугують просто джерелом перегляду договірних відносин у межах існуючих правил. Цей аналіз дослідник проводить на основі концепту інституціональної рівноваги. Остання представлена «як ситуація, коли за умов заданої міцності позицій гравців у відстоюванні своїх інтересів та сукупності договірних трансакцій, що становлять загальний економічний обмін, жоден з гравців, жоден з гравців не вважатиме вигідним виділяти ресурси на переформування угод» [7, с.110]. Д. Норт звертає особливу увагу на той факт, що стан інституціональної рівноваги зовсім не означає, що всі задоволені існуючими правилами. Така ситуація свідчить тільки про те, що витрати й вигоди, пов'язані із зміною правил гри між договірними сторонами, не можуть її виправдати. Отже, якщо зміна відносних цін веде учасників економічного й політичного обмінів до усвідомлення того, що вони могли б значно покращити свої позиції за умови зміни правил, що описують контракт, то вони здійснять спробу його переглянути. Однак, оскільки контракти спираються на ієрархію правил, то перегляд перших може виявитись нездійсненним, якщо не переформувувати вищий порядок правил або норм поведінки. У такому разі гравці можуть виділити ресурси на переформатування правил вищого рівня. Якщо ж витрати будуть суттєво перевищувати вигоди від такого перегляду – правила не будуть змінені і, відповідно, інституціональної зміни в суспільстві не відбудеться.

У роботі «Розуміння процесу економічних змін», написаної у 2005 р., Д. Норт повертається до дослідження тієї ролі, яку відіграють в інституціональній зміні економіки уявлення людей. Вчений виходить з передумови, що еволюція суспільства спрямовується уявленнями гравців. Вибір здійснюється у світлі цих уявлень з намірами досягти результатів, що знижують невизначеність, з якою зустрічаються організації, переслідують

ючи свої цілі. Тому економічні зміни більшою мірою є свідомим процесом, сформованим уявленнями учасників про наслідки своїх дій. Оскільки останні, на думку Д. Норта, відіграють важливу роль в економічній зміні, то він зосереджується на дослідженні того, як відбувається формування уявлень і уподобань людей. Результатом цього дослідження стала теза про те, що останні мають як генетичне походження, так і є результатом культурної еволюції.

Дослідження когнітивних процесів, а також того, як змінюються ментальні конструкції людей у ході навчання, привело Д. Норта до усвідомлення тієї величезної ролі, яку відіграє в еволюції суспільства культура. Остання, вказує дослідник, «визначає не тільки ефективність суспільства в даний момент часу, але й те, як вмонтовані в неї структури створюють перепони для гравців і цим самим вносять свій внесок у процес змін» С.9. Саме в аналізованій роботі Д. Норт розкриває причину довготривалої інерції інститутів. Він показує, що домінуючі переконання політичних і економічних гравців, які визначають політику, з плином часу виростають у структуру інститутів, яка визначає економічну й політичну поведінку. Інституціональна матриця, яка сформувалася, накладає серйозні обмеження на можливості вибору для лідерів, які намагаються модернізувати існуючі або створити нові інститути для того, щоб покращити свої позиції. Ці обмеження формують своєрідний «ефект колії», який дозволяє певній країні рухатися вперед з вкрай обмеженими можливостями.

Остання книга Д. Норта, яка була написана у співавторстві з політологом Б. Валенстайном та істориком Дж. Уолісом «Насильство і соціальні порядки: концептуальні рамки для інтерпретації письмової історії людства» (2009) присвячена розгляду історичної траєкторії розвитку через вирішення проблеми насильства в різних соціальних порядках, які відрізняються одна від одної системами переконань, типом організацій, політичними й економічними інститутами. Дослідники знову повертаються до двох економічних революцій і показують, що перша, Неолітична, поряд із створенням сільського господарства заклала основи виникнення перших держав, які забезпечували порядок.

Цей порядок носив характер обмеженого доступу до економічних і політичних ресурсів, а тип самої держави тих часів був названий природним. За такого порядку завдяки привілеям і особливим правам власності еліти мають можливість вилучення ренти, превалюють персоніфіковані форми взаємодії між людьми, а суспільні відносини не відзначаються стабільністю. Друга революція (індустріальна) сприяла становленню в західній Європі нового типу держави і порядку відкритого доступу, що базується на ринковому механізмі. За такого порядку доступ до ресурсів є відкритим, існує безліч незалежних від держави організацій, домінують рівність, верховенство права, функціонує надійна система правових гарантій і свобод. Аналізуючи ці типи порядку, дослідники доводять той факт, що сприяє економічному зростанню виключно порядок відкритого доступу. Отже, процвітання країн залежить від того, настільки вони можуть просунутися на шляху формування останнього через створення відповідних до нього ефективних інститутів.

Висновки. Формування концепції інституціональних змін Д. Норта відбувалося протягом всієї його творчості й було пов'язано з поступовим уведенням в економічний аналіз методологічних підходів, які все більшою мірою віддаляли мислителя від суто неокласичної парадигми на користь міждисциплінарності. Можна умовно виділити три етапи цього процесу. Перший етап (60-ті рр. ХХ ст.), на якому дослідник починає застосовувати елементи інституціонального аналізу до дослідження економічного зростання, пов'язаний з його дослідженнями економічної історії європейських країн. До цього періоду відносяться роботи: «Джерела зміни продуктивності в океанському судноплаванні, 1600–1850», «Інституціональна зміна й американське економічне зростання» та «Піднесення Західного світу: нова економічна історія». Саме в цих роботах було показано визначальну роль інститутів в економічному зростанні, які дозволяли скоротити трансакційні витрати і, тим самим, підвищити ефективність економіки. Другий етап (80-90-ті рр. ХХ ст.) – це період, коли Д. Норт відмовляється від тези, що інституціональні зміни завжди носять прогресивний характер.

В роботах «Структура та зміни в економічній історії», «Інститути, інституціональна зміна та функціонування економіки» вчений пояснює неефективність інституціональних структур діяльністю організацій, які намагаючись досягти своїх економічних і політичних цілей, змінюють інститути відповідно до своїх смаків і уподобань, сформованих ідеологією. І, нарешті, третій етап (2005–2009 рр.), до якого відносяться останні роботи Д. Норта «Розуміння процесу економічних змін» та «Насильство і соціальні порядки: концептуальні рамки для інтерпретації письмової історії людства», утворює розуміння визначального впливу культури на процес інституціональних змін, а також визнання залежності економічного зростання від типу порядку, який встановився в певному суспільстві.

Література

1. Веблен Т. Теория праздного класса: пер. с англ. / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 368 с.
2. Гульбина Н. И. Теория институциональных изменений Д. Норта / Н. И. Гульбина // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2004. – № 283. – С. 123–128.
3. Заостровцев А. П. Дуглас Норт: постижение истории / Андрей Заостровцев: Препринт М-32/13. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. – 52 с.

4. Расков Д. Е. Институциональная теория: Дуглас Норт / Д. Е. Расков // Вестник Санкт-Петербургского университета, 2007. – Сер. 5. – Вып. 4. – С. 3–9.

5. Хрестоматия по экономической теории // Сост. Е. Ф. Борисов. – М. : Юрист, 2000. – 536 с. – Режим доступа: <https://instituciones.com/download/books/862-hrestomatiya-po-economicheskoy-teorii.html>.

6. North D. Structure and Change in Economic History. - New York: W. W. Norton & Co., 1981. – 228 p.

7. Норт Д. Институти, інституціональна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

Reference

1. Veblen, T. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa*: (Tran.). Moskva: Progress.
2. Gulbina, N.I. (2004). *Teoriya institutsionalnykh izmeneniy D. Norta*. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 283, 123-128.
3. Zaostrovtshev, A.P. (2013). *Duglas Nort: postizheniye istorii*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Yevropeyskogo universiteta v Sankt-Peterburge.
4. Raskov, D.Ye. (2007). *Institutsionalnaya teoriya: Duglas Nort*. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, Ser. 5, Vyp. 4, 3-9.
5. Borisov, Ye.F. (2000). *Khrestomatiya po ekonomicheskoy teorii*. Moskva: Yurist. Retrieved from <https://instituciones.com/download/books/862-hrestomatiya-po-economicheskoy-teorii.html>.
6. North, D. (1981). *Structure and Change in Economic History*. New York: W.W. Norton & Co., 228 p.
7. Nort, D. (2000). *Instytuty, instytutsionalna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky*. Kyiv: Osnovy.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ ЭВОЛЮЦИИ ВЗГЛЯДОВ Д. НОРТА

А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, Национальный технический университет «Днепропетровская политехника»

Методология исследования. В основу исследования положен системный анализ, который в историко-экономических исследованиях позволяет реализовать принцип развития и благодаря этому проследить изменения теоретических представлений Д. Норта относительно институционального развития экономики. Наряду с этим в процессе исследования применялись такие методы, как: сравнения – при сопоставлении точек зрения мыслителя, изложенных в работах разных периодов его творчества; типологизации – при выделении этапов развития представлений Д. Норта относительно источников и факторов институциональных изменений.

Результаты. В ходе исследования выявлено, что создание концепции институциональных изменений происходило длительное время и было связано с постепенным осознанием Д. Нормом многофакторности данного процесса. Показано, как эволюционировали взгляды мыслителя в данной предметной области научного поиска – от первых попыток применения институционального анализа к решению проблемы экономического роста стран к исследованию влияния на социально-экономическое развитие культуры и когнитивных процессов. Проанализирован генезис представлений

Д. Норта относительно сущности институтов, методологические основы разграничения последних с организациями и формирования представлений о главной движущей силе институциональных изменений.

Новизна. Выделены этапы становления и развития представлений Д. Норта относительно источников и факторов институциональных изменений общества. Продемонстрирован потенциал междисциплинарного анализа в исследовании источников и факторов социально-экономического развития общества.

Практическая значимость. Рассмотрение научного наследия Д. Норта с точки зрения эволюции его взглядов на институциональные изменения экономики и общества в целом позволяют более основательно оценить его вклад в экономическую науку, а также расширить наши представления о детерминантах социально-экономического развития.

Ключевые слова: неоинституциональная теория, Д. Норт, институты, организации, институциональные изменения, социально-экономическое развитие, сдвиги относительных цен, идеология, вкусы и предпочтения, технология, влияние культуры на эволюцию институтов.

INSTITUTIONAL CHANGES OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF EVOLUTION OF D. NORTH'S VIEWS

H. M. Pylypenko, D.E., Professor, Dnipro University of Technology

Methods. The study is based on the systematic analysis, which in being used in historical and economic research and allows to implement the principle of development and thus trace the changes of theoretical ideas of D. North regarding the institutional development of the economy. Along with this, such methods were used in the process of research: comparison – while comparing the views of the scholar, which are presented in the works of different periods of his work; typology – while identifying the stages of development of D. North's ideas about sources and factors of institutional changes.

Results. It was found that the formation of the concept of institutional changes took a long time and could be explained by D. North's gradual awareness of the multifactorial nature of this process. It is shown how the views of the scholar evolved in this subject area of scientific research – from the first attempts to apply institutional analysis to the process of solving the problem of economic growth of countries up to studying the impact on socio-economic development of culture and cognitive processes. Both the genesis of D. North's ideas about the essence of institutions, methodological principles of distinguishing them from organizations, and the formation of ideas about the main driving force of institutional changes are analyzed.

Novelty. The stages of formation and development of D. North's ideas about the sources and factors of institutional changes in society are pointed out. The potential of interdisciplinary analysis in the process of studying the sources and factors of socio-economic development of society is demonstrated.

Practical value. Consideration of D. North's scientific heritage in terms of evolution of his views regarding institutional changes of economy and society as a whole allows us to more widely appreciate his contribution into economics, as well as expand our understanding about the determinants of socio-economic development.

Keywords: neo-institutional theory, D. North, institutions, organizations, institutional changes, socio-economic development, shifts in relative prices, ideology, tastes and preferences, technology, influence of culture on the evolution of institutions.

Надійшла до редакції 15.08.20 р.